

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

КОЖЕВНИКОВА Ірина Іванівна

УДК 37.01.008

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

13.00.09 – теорія навчання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Донецькому національному університеті, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

Алфімов Валентин Миколайович,

Донецький національний університет, декан факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних педагогічних працівників

Офіційні опоненти: академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор

Бібік Надія Михайлівна,

Академія педагогічних наук України, секретар-академік відділення дидактики, методики та інформаційних систем

кандидат педагогічних наук, доцент

Шапошнікова Ірина Миколаївна,

Національний педагогічний університет імені

М.П. Драгоманова, завідувач кафедри педагогіки та методики початкового навчання

Провідна установа: Кіровоградський державний педагогічний університет імені В.Винниченка, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Кіровоград

Захист відбудеться "18" грудня 2003 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.09 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий " 17 " листопада 2003 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Кобернік С.Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження.

Сьогодні в Україні йде становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження в світовий освітній простір. Цей процес супроводжується суттєвими змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу.

Відбувається зміна освітньої парадигми: пропонується новий зміст, інші підходи, інші відносини, інші цінності, інший педагогічний менталітет. В “Національній доктрині розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті” зазначається, що в Україні має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки: повинні забезпечуватись умови для розвитку, самоствердження і самореалізації особистості протягом життя.

Ефективність реалізації завдань реформування освіти, спрямованих на виховання національно-свідомих і освічених громадян України, багато в чому залежить від культуротворчої домінанти навчально-виховного процесу. Учень сучасної школи має виховуватися не просто як носій певної суми знань, а як справжній громадянин з властивою йому мораллю, високою культурою праці та поведінки. Тому особливої актуальності набуває питання особистісного розвитку школяра та створення психолого-педагогічних умов для формування культури навчальної діяльності. Це зумовлює поступовий перехід до суб'єкт-суб'єктної розвиваючої взаємодії.

Як свідчить аналіз практики, формування культури навчальної діяльності дітей у початковій школі гальмується відсутністю відповідних теоретичних засад і технології її формування. Тому актуальною залишається розробка і реалізація умінь культури навчальної діяльності учня, притаманних педагогіці й дидактиці початкової школи. Ці уміння значно підвищують ефективність навчальної діяльності учнів через: оволодіння знаннями, вміннями, навичками, які характеризуються міцністю, ясністю, виразністю; розвиток, що виявляється через інтерес, зосередженість, логічність, самоконтроль; вихованість, яка свідчить про охайність, зібраність, чуйність, обов'язковість; самоуправління на основі цілеспрямованості, організованості, раціональності.

Аналіз наукової літератури показує, що проблема культури навчальної діяльності молодших школярів є складовою частиною досліджень цієї вікової групи. Це питання вивчалось відповідно до завдань школи певного часу, проте сучасна ситуація вивчення особистісного розвитку школяра характеризується домінуванням концептуальних схем, котрі не можуть бути безпосередньо виконані як теоретичні моделі, що забезпечують експериментальну перевірку і організацію практики культурологічного середовища. У педагогічному аспекті ця проблема залишається ще недостатньо вивченою.

Розкриття соціально-філософського аспекту даної проблематики стало предметом спеціального дослідження В. Баранівського, І.Зязюна, П. Копніна. Педагогічний аспект проблеми формування культури на-вчальної діяльності дітей початкової школи висвітлено у працях Ш.Амонашвілі, С.Лисенкової, С.Логачевської, В.Паламарчук, О.Сав-ченко та ін. Деякі аспекти культури навчальної праці молодших школярів відображені у дисертаційних дослідженнях (С. Броннікова, О. Опалюк, І. Павленко, І. Ярита).

Для розробки науково-педагогічних основ формування культури навчальної діяльності молодших школярів в педагогічній науці і практиці склалися відповідні передумови.

Вплив навчальної діяльності на активний психічний розвиток дитини доведено у дослідженнях П.Гальперіна, Д.Ельконіна, Л.Зан-кова, Г.Костюка, О.Люблінської, Н.Менчинської, Н.Тализіної та ін.

Визначена специфіка навчальної діяльності у роботах В.Давидова, Л.Ительсона, У.Ломпшера, А.Маркової, В.Рєпкіна та ін., виявлена сутність навчальної діяльності у дослідженнях Л.Виготського, О.Леон-тьєва, О.Лурія та ін.

У фундаментальних працях у галузі організації навчальної діяльності дітей (А.Маркова, М.Махмутов, М.Скаткін, Л.Фрідман) по-казано, що діяльність самих школярів може бути взята як визначаль-ний чинник усього навчального процесу.

Підвищення ефективності процесу навчання дітей у початкових класах досліджували В. Давидов, Д.Ельконін та їхні послідовники.

Для дослідження проблеми формування культури навчальної діяльності також важливе значення мають наукові праці Л.Введен-ської, Л.Виготського, В.Кан-Калика, Д.Кобалевського, Г.Костюка, Т.Мальковської, В.Неменського,

Л.Павлової, І.Риданової, Б.Теплова, А.Хінчина, І.Цветкової та ін., в яких розкриваються проблеми підвищення культури усного та письмового мовлення, спілкування, культури мислення, засвоєння норм культури поведінки, культури взаємин, формування екологічної культури, розвитку музично-естетичної культури почуттів, культури математичного мислення і мовлення, формування засад морально-етичної культури.

Навчанню дітей культури читання особливу роль відводили психолог Т. Єгоров, педагог К.Ушинський. Культуру усного та письмового мовлення вивчали Л.Виготський, М.Кольцова, С.Рубінштейн, В.Сухомлинський, Ф.Фрадкін. Теоретичні основи культури поведінки молодших школярів розглянуті в працях О.Богданової, В.Бушелевої, О.Федя та ін. Значущість першооснов естетичної культури виділяв В.Сухомлинський.

Ідеї сучасної гуманістичної педагогіки і теорії розвиваючого навчання в початковій школі розглядаються в наукових працях Н.Бібік, М.Вашуленко, О.Савченко та ін.

Проте, на сьогоднішній день ще мало досліджень які б узагальнювали накопичений теоретичний та емпіричний досвід, важливий для подальшого вивчення проблеми культури навчальної діяльності дітей як цілісного феномену.

Таким чином, існує протиріччя між потребою педагогічної практики в науковому, навчальному і методичному забезпеченні формування культури навчальної діяльності молодших школярів і відсутністю у педагогічній теорії необхідних теоретичних положень, які відповідають цій потребі в цілому, що і зумовило вибір теми дослідження: *“Формування культури навчальної діяльності молодших школярів”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось за планом наукової роботи Донецького національного університету як складова частина теперішнього етапу комплексного дослідження кафедри педагогіки і психології (державний реєстраційний номер ДР 01910051511). В її межах автором здійснювалося дослідження проблеми формування культури навчальної діяльності молодших школярів як чинника підвищення її ефективності.

Об'єкт дослідження: навчально-виховний процес у початковій школі.

Предмет дослідження: формування культури навчальної діяльності молодших школярів .

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних, організаційно-управлінських умов роботи вчителя з формування культури навчальної діяльності молодших школярів.

Гіпотеза дослідження: ефективність формування культури навчальної діяльності молодших школярів підвищиться за умов:

- організації навчання на основі особистісно зорієнтованого підходу до кожного учня з урахуванням вікових особливостей та можливостей дітей в оволодінні вміннями культури навчальної діяльності;

- урахування й практичної реалізації принципів формування культури навчальної діяльності;

- розробки змісту педагогічних проектів як форм організації навчання та засобів їхньої реалізації;

- розробки проектів культури в навчальній діяльності;

- педагогічного управління, спрямованого на формування системи умінь культури навчальної діяльності учнів;

- діагностики стану умінь культури навчальної діяльності учнів та діагностики ефективності навчання.

Відповідно до мети й гіпотези були сформульовані такі основні **завдання дослідження:**

- 1) проаналізувати проблему формування культури навчальної діяльності молодших школярів у педагогічній теорії та практиці;

- 2) визначити сутність і специфіку формування культури навчальної діяльності молодших школярів;

- 3) теоретично обґрунтувати і розробити принципи формування культури навчальної діяльності молодших школярів;

- 4) розробити технологію формування культури навчальної діяльності молодших школярів;

- 5) здійснити дослідно-експериментальну перевірку психолого-педагогічних, організаційно-управлінських умов формування культури навчальної діяльності молодших школярів.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять такі положення: філософське вчення про сутність культури (будь-який зовнішній прояв культури є проявом ступеня розвитку самої людини), матеріалістичний підхід до культури, що полягає у визначенні її органічного зв'язку з розвитком суспільства і кожної людини в ньому як особистості, трактування культури не тільки як системи матеріальних, ідейних, духовних цінностей, але і як процесу її створення, динаміки її розвитку (П.Гуревич, М.Злобін, М. Каган, В. Келле, М. Ковальзон, Є. Маркарян, В. Межуев); про виховання як єдність зовнішнього впливу і реалізації внутрішніх можливостей особистості (І. Бех, О. Савченко, А. Якиманська та ін.), про системний (В.Афанасьєв, Н. Кузьміна, В. Семиченко) та діяльнісний (Б. Ананьєв, Л. Ви-готський, О. Леонтьєв) підходи; законодавчі та нормативні документи (Закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, концепції національного виховання і 12-річної загальноосвітньої школи, “Національна доктрина розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті”).

Теоретичне вивчення проблеми і організація дослідно-експериментальної роботи спиралися на такі **методи дослідження**:

а) теоретичні: аналіз проблеми дослідження на основі вивчення філософської, управлінської, психологічної та педагогічної літератури; порівняльно-історичний аналіз навчальних програм, шкільних підручників, нормативних та директивних документів за проблемою дослідження; моделювання;

б) емпіричні: діагностичні методи (анкетування, бесіда); спостережні методи (різні види спостереження); прогностичні методи (експертні оцінки); практичні методи (аналіз продуктів діяльності учнів, вчителів);

в) експериментальні: констатуючий і формуючий педагогічні експерименти;

г) математичні методи кількісної й якісної обробки результатів експерименту;

д) аналіз ретроспективного особистого досвіду роботи автора учителем початкових класів.

Організація дослідження. Дослідницько-експериментальна робота проводилась поетапно.

На першому етапі (1994-1995рр.) була обґрунтована тема, визначені об'єкт і предмет, мета дослідження, вивчалися літературні джерела з проблеми дослідження.

На другому етапі (1995-1997рр.) здійснювалась практична апробація, пошук методичних підходів до формування культури навчальної діяльності молодших школярів, розроблено комплекс завдань, зміст гіпотези, складена програма експериментальної роботи.

На третьому етапі (1998-2002рр.) проведено педагогічний експеримент з формування культури навчальної діяльності молодших школярів, проаналізовано отримані дані, їхня статистична обробка, узагальнено результати дослідження, сформульовані детальні висновки, здійснено оформлення дисертації.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці психолого-педагогічних, організаційно-управлінських умов, що сприяють ефективному формуванню культури навчальної діяльності молодших школярів, уточнено і розширено поняття “культура навчальної діяльності”, розкрито її сутність і зміст; виділено види культур у навчанні та їхні структурні елементи, вибудована система умінь культури; визначено принципи формування культури навчальної діяльності; введено поняття “культуроємкість навчальної діяльності”, “коефіцієнт культууроємкості”, “система умінь культури навчальної діяльності учня”, “формування культури навчальної діяльності”; визначено рівні культур навчальної діяльності молодших школярів і охарактеризовано їх; розроблено критерії та показники сформованості культури навчальної діяльності молодших школярів, котрі покладено в основу діагностик стану умінь культури навчальної діяльності.

Дістали подальшого розвитку організація самостійної роботи учнів, педагогічне управління навчальною діяльністю молодших школярів, виховною культурою батьків, педагогічна культура вчителя.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено і втілено в практику навчання технологію формування культури навчальної діяльності дітей початкових класів на основі алгоритмів шкільних (уроки, нетрадиційні уроки) та позашкільних (самостійна робота учнів) форм організації навчання як педагогічних проектів;

проекти культури в навчальній діяльності; педагогічне управління формуванням культури навчальної діяльності, співуправління, самоуправління учнів; діагностику ефективності (результатів) навчання молодших школярів, що може бути використано в практиці навчання дітей початкової ланки загальноосвітньої школи, підготовки студентів педагогічних вищих навчальних закладів та в системі підвищення кваліфікації вчителів початкових класів.

Вірогідність і надійність результатів дослідження забезпечується всебічним теоретичним аналізом вихідних позицій, науково обґрунтованим використанням комплексу методів дослідження, кількісним і якісним аналізом експериментальних матеріалів, математичною обробкою кількісних показників.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідались на науково-методичних конференціях: “Проблеми переходу початкової школи на нову структуру і зміст навчання” /м.Донецьк, 2000р./; “Розвиток творчих здібностей дітей” /м. Донецьк, 2000р./; у виступах перед педагогами початкових шкіл у Донецькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти; на науково-методичних конференціях професорсько-викладацького складу Донецького національного університету 1998-2002рр., в доповідях перед учителями в Донецькому педагогічному коледжі. Основні результати дослідження були впроваджені в практику роботи ЗОШ № 24 м.Харцизька, ЗОШ №№ 11, 29 м. Макіївки, ЗОШ 1-Ш ступенів с.Ольгінки.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено в 10 публікаціях, з них 9 статей у наукових фахових виданнях. Усі публікації одноосібні.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел із 218 найменувань та додатків. Загальний обсяг роботи - 226 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 168 сторінках тексту. Робота містить 18 таблиць та 3 рисунки на 24 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, аргументовано її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, сформульовано гіпотезу, викладено вихідні теоретичні положення та методи дослідження,

розкрито наукову новизну, практичну значущість, наведено відомості про апробацію і впровадження результатів дослідження та публікації.

У першому розділі “Теоретико-методологічні засади формування культури навчальної діяльності молодших школярів” на основі аналізу досліджень філософів, психологів, педагогів визначено взаємозв’язок культури і навчальної діяльності школярів, зроблено аналіз стану формування культури навчальної діяльності в практиці навчання, уточнено і розширено поняття “культура навчальної діяльності”, розкрито її сутність і зміст, виділено види культур у навчанні та їхні структурні елементи, вибудована система умінь культури навчальної діяльності, визначено принципи формування культури навчальної діяльності, введено поняття “культуроємкість навчальної діяльності”, “коефіцієнт культууроємкості”, “система умінь культури навчальної діяльності учня”, “формування культури навчальної діяльності”, визначено рівні культури навчальної діяльності молодших школярів і охарактеризовано їх, розроблено критерії та показники сформованості культури навчальної діяльності молодших школярів, котрі покладено в основу діагностик стану умінь культури навчальної діяльності.

Для дитини початкової школи проникнення в культуру є складним процесом. Щоб вписатися в контекст культури, необхідно засвоїти культурні досягнення.

Сьогодні навчання і виховання в початковій школі необхідно розглядати як цілеспрямований рух дитини шаблями культури навчальної діяльності, як виявлення нею в індивідуально вільній формі власних надбань культури.

У дослідженні розглядаються види культур (читання; усного та письмового мовлення; розумового розвитку; праці; спілкування і взаємин; поведінки; етичної; естетичної; духовної; екологічної), які мають виявлятися в навчальній діяльності молодших школярів. Ці види культур притаманні навчально-виховному процесу початкової школи, знаходяться у взаємозв’язку, доповнюють один одного і в своїй цілісній сукупності є основою змісту культури навчальної діяльності дитини.

Кожен із видів культури характеризується відповідними структурними елементами (знаннями і уміннями). Тому сутність культури навчальної діяльності виявляється через особистісні новоутворення молодшого школяра, які є результатом оволодіння

ним знаннями і уміннями із видів культур притаманних навчанню, що характеризує в цілому прояв його індивідуально-особистісної позиції в навчанні і життєдіяльності.

Формування культури навчальної діяльності молодшого школяра є поступове засвоєння ним за допомогою вчителя, батьків і власних зусиль таких знань, умінь, які в цілісній сукупності складають систему умінь культури навчальної діяльності учня початкової школи: дидактичного змісту (чітко відповідає на питання і ставить їх; зв'язно висловлює навчальний матеріал усно та письмово; використовує різні види мовлення; точно та усвідомлено використовує терміни); психо-логічного змісту (мислить наочно-образно і логічно; виділяє головне, суттєве, характеризує художні образи; розуміє позиції діючих осіб та автора у змісті твору; правильно висловлює оцінювальні судження, дає самооцінку); виховного змісту (дотримується правил особистої гігієни і безпеки у виконанні праці і навчальної діяльності; виявляє повагу до української національної культури і традицій; виявляє ввічливість та повагу до дорослих і товаришів, чуйність, толерантність у спілкуванні, тактовність, активність, охайність і точність; виявляє готовність до-помогти, дбайливого ставлення до природи; дотримується правил поведінки у спілкуванні з нею; розуміє та створює красиве); організаційно-управлінського змісту (планує, організує, контролює свою навчальну діяльність; сумлінний; усе робить вчасно).

Згідно з логікою формування культури, культуроємкість навчальної діяльності учнів оцінюється величиною коефіцієнта культуроємкості, яка визначається шляхом розрахунку на основі розробленої в дослідженні математичної методики, що дозволяє оцінювати ефективність навчальної діяльності учнів класу, групи учнів, окремого учня.

У дисертації обґрунтовано принципи формування культури навчальної діяльності: принцип міжкультурного зв'язку (педагогічної культури учителя, виховної культури батьків, культури навчальної діяльності учнів); принцип пріоритету самостійного виявлення учнями умінь культури навчальної діяльності; принцип розподілу учнів за рівнями культури навчальної діяльності (високий, середній, низький); принцип міжпредметного підходу до формування культури навчальної діяльності молодших школярів; принцип взаємозв'язку соціокультури,

регіональної культури і культури навчальної діяльності учнів; принцип спрямованості культури навчальної діяльності на розвиток особистості молодшого школяра.

В дослідженні виявлені якісні характеристики рівнів культури навчальної діяльності: молодші школярі характеризуються високим рівнем культури навчальної діяльності, якщо самостійно і усвідомлено виявляють у ній знання й уміння культури, показуючи їхнє повне розуміння; молодші школярі характеризуються середнім рівнем культури навчальної діяльності, якщо виявляють у ній знання й уміння культури, але ще мають труднощі в їхньому розумінні й усвідомленні; молодші школярі характеризуються низьким рівнем культури навчальної діяльності, якщо показують слабе розуміння знань і неповне виявлення умінь культури.

Критеріями та показниками сформованості культури навчальної діяльності молодших школярів є: знання, уміння, навички учня (міцність, точність, виразність); вихованість учня (охайність, зібраність, чуйність, сумлінність); розвиток учня (інтерес, зосередженість, логічність, самоконтроль); самоуправління учня (цілеспрямованість, організованість, раціональність). У дослідженні розроблено діагностику стану умінь культури навчальної діяльності молодших школярів, в основу якої покладено критерії та показники культури. Аналіз результатів діагностування уявлень молодших школярів про культуру власної навчальної діяльності та реальних проявів умінь культури в ній показав, що вони не співпадають у масовій педагогічній практиці, уявлення дітей вище у 2 рази, ніж реальні прояви дітьми умінь культури. Це підкреслює необхідність науково обгрунтованого і методично правильно організованого формування культури навчальної діяльності молодших школярів.

У другому розділі “Дослідно-експериментальна перевірка умов формування культури навчальної діяльності молодших школярів” розглянуто технологію формування культури навчальної діяльності на основі розроблених алгоритмів шкільних (уроки та нетрадиційні уроки), позашкільних (самостійна робота учнів) форм організації навчання, які розглядаються як педагогічні проекти, проектів культури в навчальній діяльності учнів, педагогічного управління формуванням культури навчальної

діяльності, співуправління, самоуправління учнів, діагностики ефективності (результатів) навчання дітей початкових класів.

У змісті експериментальної роботи було виділено чотири технологічних етапи:

- етап планування системи уроків, спрямованої на формування культури навчальної діяльності учнів, відбувався за основними напрямками такого алгоритму: вивчення змісту програми загальноосвітньої школи 1-4 (1-3) класи з метою виділення системи уроків; облік міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків у змісті навчального матеріалу; врахування можливостей змісту навчального матеріалу, планування завдань формування культури навчальної діяльності дітей;

- етап планування змісту уроку, нетрадиційного уроку на засадах формування культури навчальної діяльності учнів відбувався за таким алгоритмом: визначити навчальні, розвиваючі цілі уроку, а також цілі формування культури навчальної діяльності учнів; у відповідності з цілями визначити умови їхнього досягнення в ході формування умінь культури навчальної діяльності учнів; написати зміст уроку; урахувати принципи формування культури навчальної діяльності; діагностувати формування культури навчальної діяльності молодших школярів. Спираючись на алгоритм, у вчителя була можливість вибрати тип і побудувати структуру уроку;

- етап впровадження проектів культури, зміст яких розроблявся за допомогою вчителя і самими дітьми за таким алгоритмом: цілеспрямованість (ідея проекту культури, різних його видів за тематикою виникає як необхідність покращити навчальну діяльність учнів і через це підвищити ефективність навчання, виховання, розвитку дітей); розроблення змісту проекту культури (складається план проекту в межах навчальної діяльності, визначаються основні кроки досягнення поставленої мети, продумується те, чому дітям необхідно врешті-решт навчитися); виконання проекту (навчальна діяльність учнів, практичні творчі справи), в яких формується культура навчальної діяльності; підведення підсумків виконання проекту, визначення завдань для нових проектів;

- етап організації самостійної роботи учнів на уроках і вдома відбувався за таким алгоритмом: визначити зміст самостійної роботи протягом уроку і в домашніх умовах; враховувати рівні культури навчальної діяльності учнів;

передбачити труднощі і відповідні форми допомоги школярам з боку вчителя та батьків.

Виділено уміння педагогічної культури вчителя: уміння визна-чити і вирішувати завдання формування культури навчальної діяльнос-ті дітей; уміння управляти формуванням культури навчальної діяль-ності; уміння створювати необхідний фон культури на уроці, викорис-товувати засоби формування культури навчальної діяльності; уміння в різних ситуаціях на уроках і в житті підкреслювати значення для кож-ної дитини тих чи інших умінь культури, значення розвитку її особис-тості, знаходити засоби найкращого впливу культури; уміння організо-вувати навчальну діяльність дітей з різними рівнями виявлення куль-тури; уміння проводити роботу з батьками, що сприяє розвитку осо-бистості дитини. Складовими фону культури можуть бути художнє слово вчителя, живопис, музика, народні пісні, народні ігри тощо.

В експериментальному дослідженні виявлено, що коли вчитель і учень активно працюють над культурою навчальної діяльності, то вона виявляється дитиною через такі форми: усвідомлені міркування; гли-бокі переживання; вияв почуттів; інтелектуальна, художня, комуні-кативна, творча діяльність; знання духовних засад свого народу, його історії і побуту, мови і культури; багатий лексичний запас; використання пам'яток, інструкцій, планів; виявлення переживань, емоцій через малюнки; активна участь у різних конкурсах.

У дослідно-експериментальному навчанні узагальнено такі ва-ріанти педагогічного управління: навчальна діяльність учнів з низьким рівнем її культури потребує управління з боку вчителя і необхідної допомоги; організація навчальної діяльності учнів з середнім рівнем її культури потребує від учителя роботи, яка спрямована на те, щоб діти змогли реалізувати співуправління; організація навчальної діяльності учнів з високим рівнем її культури вимагає від учителя таких умінь, які підтримують самоуправління учня.

В дослідженні розроблялися педагогічні проекти, такі як урок та нетрадиційний урок, проекти культури, самостійна робота молодших школярів. У змісті

педагогічного проекту гармонійно поєднувались педагогічні функції: цілеспрям ованість, діагностування, прогнозуван-ня, проектування, планування і далі

організаційна, інформаційна, оці-ночна, контрольна, корегуюча. Завершувався педагогічний проект ана-літичною функцією.

Дослідно-експериментальне навчання привело до висновку, що домінуючими в управлінні формуванням культури навчальної діяльності молодших школярів є управлінські рішення вчителя, в межах яких поступово виявляються уміння співуправління і самоуправління молодших школярів:

- молодші школярі, що виявляють високий рівень культури навчальної діяльності, вміють приймати особисті управлінські рішення, тобто виявляють в учінні самоуправління;

- молодші школярі, що виявляють середній рівень культури навчальної діяльності, ще допускають незначні помилки, мають деякі труднощі у виконанні навчальної діяльності, виявляють співуправління в навчальній діяльності під керівництвом учителя;

- молодші школярі з низьким рівнем культури навчальної діяльності мають значні труднощі при засвоєнні навчального матеріалу. Учитель з ними працює фронтально на основі конкретних алгоритмів, схем, зразків тощо.

Дослідження показало, що вплив виховної культури батьків ефективно здійснюється за такими напрямками: контроль за ходом оволодіння дитиною культурою навчальної діяльності, за проявом різних умінь культури дитиною при виконанні домашніх завдань; інформування вчителя про особливості виконання домашніх завдань, про стан самостійної роботи дитини, про витрати часу в учінні, про труднощі в учінні, створення умов для розвитку культури навчальної діяльності.

Узагальнені результати спостереження за формуванням культури навчальної діяльності учнів представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика культури
навчальної діяльності молодших школярів (у відсотках)**

Кількість учнів	Рівень сформованості культури навчальної діяльності молодших школярів								
	1 клас			2 клас			3 клас		
	В	С	Н	В	С	Н	В	С	Н

Контрольний клас (30)	10	73,3	16,7	10	70	20	13,3	80	6,7
Експериментальний клас (30)	13,3	76,7	10	26,7	73,3	0	36,7	63,3	0

Примітка: В – високий рівень, С – середній рівень, Н – низький рівень культури навчальної діяльності.

Важливим результатом впровадження технології формування культури було підвищення рівня культури навчальної діяльності учнів експериментального класу. Якщо на початок експерименту учнів з високим рівнем культури було 13,3 відсотка, то на його завершення стало 36,7 відсотка (у контрольному класі відповідно 10 і 13,3 відсотків).

Діагностика ефективності навчання учнів складалася із діагностування стану знань, умінь культури, якостей і рис особистості молодших школярів, визначення зони найближчого розвитку учнів, вимірювання витрат часу, оцінки величини культуроємкості навчальної діяльності молодших школярів, оцінки сформованості культури навчальної діяльності молодших школярів за критеріями та показниками; опрацювання результатів педагогічного експерименту на основі методу довірчих інтервалів, який дозволяє зафіксувати достатньо точно ті позитивні зміни, які відрізняють стан навчальної діяльності дітей експериментального і контрольного класів.

Усі результати підтверджують, що тенденція підвищення ефективності більш виразна в експериментальному класі: витрачений час на виконання завдань у дітей експериментального класу у 1,5 рази менший, ніж витрачений час у учнів контрольного класу; значне підвищення розумового розвитку учнів експериментального класу, що пояснюється поширенням меж зони їхнього найближчого розвитку; рівні досягнення критеріїв та показників сформованості культури навчальної діяльності вищі у дітей експериментального класу, більш високі показники рівнів досягаються за критеріями педагогічного і дидактичного змісту за один і той же час навчання у порівнянні з критеріями психологічного і управлінського змісту; величини коефіцієнту культуроємкості навчальної діяльності дітей експериментального класу (67,8%; 75,5%; 78,8%) вище ніж у дітей контрольного класу (64,4%; 63,3%; 68,8%) за три роки навчання.

Усі одержані результати (знання, уміння, навички, стан зони найближчого розвитку учнів, витрати часу, сформованість культури навчальної діяльності учнів за критеріями і показниками, величини коефіцієнту культуроємкості, достовірність одержаних результатів, що підтверджується методом довірчих інтервалів) показали ефективність розробленої технології формування культури навчальної діяльності молодших школярів.

Висновки

Теоретичний аналіз проблеми формування культури навчальної діяльності молодших школярів та одержані результати науково-експериментальної роботи підтвердили гіпотезу і дозволили зробити загальні висновки:

1. Формування культури навчальної діяльності молодших школярів є об'єктивною реальністю, яка детермінується суперечністю між новою парадигмою освіти та нерозробленістю необхідних теоретичних положень, об'єктивно існуючою потребою педагогічної практики в науковому, навчальному і методичному забезпеченні такого формування. Це є найважливішою умовою особистісного розвитку учня, що забезпечує необхідний фундамент, на якому має відбуватися подальший розвиток дитини.

2. Розв'язання проблеми культури навчальної діяльності молодших школярів ґрунтується на теоретико-методологічних основах феномену культури, на значних здобутках в педагогічній спадщині, на досягненнях педагогічної, психологічної, соціальної, управлінської науки про викладання і навчальну діяльність у початковій школі і має враховувати практику гуманістичної педагогіки та розвиваючого навчання.

3. Засадами формування культури навчальної діяльності молодших школярів є: теоретичний апарат культури навчальної діяльності молодших школярів і відповідна йому технологія формування культури навчальної діяльності, педагогічне управління вчителя, яке поступово зменшується на основі співуправління, самоуправління учнів у процесі вивчення навчальних предметів початкової школи.

4. У ході формування культури навчальної діяльності молодших школярів виявлена ефективність сполучення педагогічних проектів шкільних (уроки, нетрадиційні уроки) та позашкільних (самостійна робота учнів) форм організації навчання з проектами культури через упровадження педагогічного управління на

таких технологічних етапах: планування системи уроків, планування уроку, планування проектів культури, планування самостійної роботи учнів за розробленими алго-ритмами.

5. Формування культури навчальної діяльності молодших школярів забезпечується поступовим оволодінням ними відповідними уміннями культури дидактичного, психологічного, виховного, організаційно-управлінського змісту під керівництвом учителя, які потім виявляються в навчально-виховних ситуаціях і в життєдіяльності, складають систему умінь культури учіння учня початкової школи.

6. Культуроемкість навчальної діяльності молодших школярів має індивідуальний характер, визначається шляхом розрахунку коефіцієнта культуроемкості на основі розробленої математичної методики, яка дозволяє оцінювати ефективність навчальної діяльності учнівського колективу, групи та окремого учня.

7. На формування культури навчальної діяльності впливають психолого-педагогічні та організаційно-управлінські умови: рівні оволодіння учнями уміннями культури; індивідуальні особливості і вікові можливості дітей; якість планування і проведення техно-логічних етапів з формування культури навчальної діяльності як педагогічних проектів; створення необхідного фону культури пов'язаного зі змістом навчального матеріалу і можливостями впливу культури на дітей; врахування принципів формування культури навчальної діяльності та якість педагогічного управління; уміння педагогічної культури вчителя; виховна культура батьків; своєчасна діагностика стану умінь культури навчальної діяльності.

8. Культура навчальної діяльності має вагомий вплив на учня початкової школи. Оволодіння системою умінь культури супроводжується кількісними та якісними позитивними змінами у навчальній діяльності і в особистості кожної дитини через: підвищення рівня культури навчальної діяльності; інтенсивний розвиток учнів; менші витрати часу на виконання завдань; виявлення культури навчальної діяльності за критеріями і показниками; підвищення ефективності навчальної діяльності; виявлення дитиною індивідуально-особистісної позиції у навчанні і життєдіяльності; виявлення внутрішнього стану дитиною в навчальній діяльності; підвищення академічних успіхів. У всіх цих процесах ос

облива увага приділяється діагностиці стану умінь культури навчальної діяльності учнів та діагностиці ефективності (результатів) навчання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів формування культури навчальної діяльності молодших школярів. Подальший розвиток цього напрямку пов'язаний з виявленням наступності між вихованням дітей у дитячому садку і їхнім навчанням у початковій школі на засадах культури, з виявленням сутності впливу позакласної діяльності дітей на ефективність формування культури їхньої навчальної діяльності, з виявленням значення культури навчальної діяльності молодших школярів для їхнього навчання в середній школі.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Кожевникова І.І. Культура навчальної діяльності молодших школярів// Соціалізація особистості: Зб. наук. праць.-К.: НПУ, 1999. Випуск 4.-С.213-217.
2. Кожевникова І.І. Формування культури навчальної діяльності молодших школярів // Гуманізація навчально-виховного процесу: Наук.-метод. зб. Вип.УІІ / За заг. ред. Легенького Г.І. та Сипченка В.І.- Слов'янськ: ІЗМН-СДПІ, 1999. – С.99-103.
3. Кожевникова І.І. Дидактика культури навчальної діяльності молодших школярів // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова / Укл. П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко.-К.: НПУ, 2000. – Ч.І.- С.45-51.
4. Кожевникова І.І. Культура навчальної діяльності дітей як фактор підвищення ефективності навчання // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. /Редкол.: Т.І.Сущенко /відп. ред/ та інш.-Київ-Запоріжжя. – Вип. 17.- 2000.-С.217-218.
5. Кожевникова І.І. Оцінка величини культуроемкості навчання на уроках у початкових класах // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова /Укл. П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко.-К.: НПУ, 2000.– Ч.2.-С.63-65.
6. Кожевникова І.І. Діагностика процесу формування культури навчальної діяльності молодших школярів// Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова / Укл. П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко.-К.: НПУ, 2000. – Ч.4.- С.36-45.
7. Кожевникова І.І. Технологічний підхід до формування культури навчальної діяльності молодших школярів // Гуманізація навчально-виховного

процесу: Збірник наукових праць. Випуск ІХ / За загальною редакцією Л.Легенького та В.І.Сипченка.- Слов'янськ: Видавничий центр СДПІ, 2000.-С.106-117.

8. Кожевникова І.І. Результати соціологічного опитування і анкетування дітей 1-3 класів на шляху формування культури їхньої навчальної діяльності // Теоретичні питання освіти і виховання: Збір-ник наукових праць. Випуск 11. /За загальною редакцією академіка

АПН України Євтуха М.Б., укладач О.В.Михайличенко. – Київ: Ви-давничий центр КДЛУ, 2000.-С.143-146.

9. Кожевникова І.І. Соціальний, психолого-педагогічний, управ-лінський характер проблем у процесі формування культури навчальної діяльності молодших школярів // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. /Редкол.: Т.І.Сущенко /відп. ред./ та інш.-

Київ-Запоріжжя.-Вип. 19. – 2001.- С.182-192.

10. Кожевникова І.І. Шляхи формування культури навчальної діяльності молодших школярів // Проблеми переходу початкової школи на нову структуру і зміст навчання // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції у м.Донецьку 2-3 листопада 2000 року.-Донецьк: ВАТ “УкрНТЕК”, 2000.-С. 132-134.

Анотації

Кожевникова І.І. Формування культури навчальної діяльності молодших школярів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогіч-них наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2003.

Дисертація, присвячена проблемі формування культури навчаль-ної діяльності молодших школярів у загальноосвітній початковій шко-лі. У роботі визначено поняття: “культура навчальної діяльності”, “формування культури навчальної діяльності”, “система умінь культу-ри навчал ьної діяльності”, “культуроємкість навчальної діяльності”, “коефіцієнт культуроємкості”, “принципи формування культури”.

Розкрита сутність педагогічного управління формуванням культури на основі співуправління, самоуправління учнів у процесі вивчення навчальних предметів початкової школи, розроблені проекти культури, наведена технологія формування культури навчальної діяльності молодших школярів на технологічних етапах (планування системи уроків, планування уроку, планування проектів культури, планування самостійної роботи учнів) за розробленими алгоритмами. Виявлені рівні культури (високий, середній, низький), критерії та показники її сформованості.

Ключові слова: культура навчальної діяльності; рівні культури; уміння культури; культуроемкість; проекти культури; критерії і показники культури.

Кожевникова И.И. Формирование культуры учебной деятельности младших школьников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2003.

Диссертация посвящена проблеме формирования культуры учебной деятельности младших школьников в общеобразовательной начальной школе. Данная проблема проанализирована в зарубежных и отечественных психолого-педагогических исследованиях, выявлена взаимная связь учебной деятельности младших школьников с видами культур, которые традиционно используются учителями в организации учебно-воспитательного процесса в начальной школе, однако не в системе и вне связи с критериями сформированности культуры учебной деятельности. Культура как основа современного образования должна быть в центре внимания учителя начальных классов на уровне обучения детей всем школьным предметам и самой организации учебно-воспитательного процесса. Культура учебной деятельности младшего школьника рассматривается через содержание видов культур, в каждом из которых выделены основные умения культуры. Определено понятие “культура учебной деятельности”, раскрыты сущность и содержание культуры учебной деятельности младшего школьника. Овладение детьми умениями культуры определяет уровни культуры учебной деятельности младших школьников. Формирование культуры учебной деятельности младшего школьника есть овладение им с помощью учителя, родителей и собственных усилий умениями

культуры учебной деятельности. Умения культуры дидактического, психологического, воспитательного, организационно-управленческого содержания составляют систему умений культуры младшего школьника, что характеризует его индивидуально-личностную позицию в обучении и жизнедеятельности, способствует осознанному проявлению внутренних состояний личности в учебной деятельности, повышению академических успехов. В соответствии с логикой формирования культуры учебной деятельности ее эффективность (культуроёмкость) оценивается путем вычисления коэффициента культууроёмкости на основе разработанной в исследовании математической методики. В диссертации выявлены и сформулированы принципы формирования культуры учебной деятельности, рассмотрено педагогическое управление (соуправление, самоуправление ученика) формированием культуры.

Практическое формирование культуры учебной деятельности младших школьников зависит от влияния культуры воспитания родителей, педагогической культуры учителя, от его умений планировать систему уроков, содержание урока, разрабатывать проекты культуры, организовывать самостоятельную работу детей на основе педагогических проектов. В диссертации разработаны алгоритмы такого планирования и проектирования на технологически этапах. Решению проблемы культуры учебной деятельности младших школьников способствует целенаправленное создание учителем и самими детьми на уроках, других занятиях необходимого фона культуры, который содержательно зависит от особенностей учебного материала и возможностей влияния культуры на учебную деятельность детей. Культура учебной деятельности младших школьников характеризуется проявленными ими уровнями культуры (высокий, средний, низкий). В диссертации разработаны качественные характеристики этих уровней. Наличие уровней культуры потребовало разработки диагностики умений культуры учебной деятельности детей, выделения критериев и показателей ее сформированности, диагностики эффективности (результатов) обучения. В диссертации представлены теоретический аппарат культуры учебной деятельности, технология формирования культуры учебной деятельности.

Ключевые слова: культура учебной деятельности; уровни культуры; умения культуры; культуруемость; проекты культуры; критерии и показатели культуры.

Kozhevnikova I.I. Developing the culture of educational activities of children at primary school. – Manuscript.

The dissertation for receiving the Candidate of Pedagogical Sciences degree on speciality 13.00.09 Theory of Education. – The M. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2003.

The dissertation is devoted to the problem of developing the culture of learning activities of children at primary school. In the paper are formulated the definitions of the terms 'culture of learning activities', 'development of culture of learning activities', 'system of culture skills', 'culture capacity of learning', 'coefficient of culture capacity', 'principles of culture building up'. Given is the essence of pedagogical management of culture development basing on the common management, self management in the process of learning the school subjects in the primary school, culture work projects have been worked out. The technique of culture development in learning activities of primary students has been created during the technological stages (the planning of the lessons system, the lesson planning, the culture work projects, planning of pupils independent work due to the algorithms worked out). Described are culture levels (high, average, low) and criteria and values of the degree of its development.

Key words: culture of learning activities; culture levels; learner's culture skills; culture capacity; culture projects; criteria and values of culture.